

M. JANKAUS LEIDYBINĖ VEIKLA BITĖNUOSE (1892—1909 m.)*

DOMAS KAUNAS

1892 m. vasarą M. Jankaus spaustu-
vė Tilžėje buvo parduota iš varžytinių.
Tuo pasibaigė pirmasis jo spaustuvinės
veiklos laikotarpis. Tačiau įmonės bank-
rotas M. Jankaus nesugniuždė. Po kelių
mėnesių, išpardavus gyvulius bei ūkio
derlių ir įmokėjęs reikiamą pinigų su-
mą fabrikui Ofenbache, spaustuvės įren-
gimai jau buvo atvežti į Bitėnus, su-
montuoti ir išbandyti. Mums žinoma
viena 1892 metų leidimo Bitėnų knyga:
praktinio-pritaikomojo turinio darbelis
„Karvės ir pienas“. Ji išėjo 3000 eg-
zempliorių tiražu. Gruodžio 29 d. laiške
M. Jankus pareiškė įsitikinimą, kad
greičiausiai ir JAV Lietuvių mokslo
draugijos (LMD) organas „Apšvieta“
jau nuo 7 numerio bus spausdinamas Bi-
tėnuose. Be to, jis ketino artimiausiu
metu „išleisti dėl prūsų lietuvių su go-
tiškėmis litaromis mėnesinį laikraštį“¹.
1893 m. sausio mėnesį Bitėnuose spar-
čiai spausdinama „Graži dainų knyge-
lė“ bei „Valščiaus rėdas ir sudas“².

Įrengimai kainavo 3000 markių, iš ku-
rių pusę teko užmokėti iš karto, likusią
dalį ratomis per 2 metus³. Srito buvo
mažai — jo nepakako net visam spaudos
lankui surinkti. Būtiniausių poligrafinių
medžiagų M. Jankus žadėjo pirkti arti-
miausioje ateityje, susitaukęs apie 200

markių. Dėl lėšų stokos atsisakyta kva-
lifikuotų specialistų. Visus darbus vieno
mokinio padedamas atliko pats savinin-
kas. Spausuvei reikėjo reklamos. Siuo
tikslu M. Jankus 1893 m. vasario mėne-
sį išspausdino ir paskleidė specialų lai-
šką — prospektą „Garbingas pone“⁴. Pir-
maisiais veiklos metais naujais įrengi-
mais išspausdinta 15, antraisiais — 9
knygos ir brošiūros, 5 satyrinio žurnalo
„Tetute“ numeriai. Dauguma jų yra su-
siję su P. Vileišio ir LMD veikėjų lei-
dybine veikla. M. Jankus daug vilčių
dėjo į pastarąją draugiją, reikalaujamas
ją išsaugoti bet kokia kaina. 1893 m.
rugsėjo 8 d. jis rašė J. Sliūpiui: „Dėl
garbės perkūno dabokit, nepakrikdykite
L. M. Draugystę. Jei matai, kad tuomi
tarpu be katalikybės žmonės nenor
būti, tai tik iš palengvo prieš tai tedirbk,
ir aš tik su „Tetute“ juos ardsyiu. „Te-
tute“ rand pritarimo ir Lietuvoj ir dau-
gel ir ten padarys dievuotiesiems per-
iškadą“⁵. Suprantama, laiško autorius
bijėjo netekti užsakytų įmonei, tačiau
abejingumu lietuvių visuomeniniam ju-
dėjimui jo taip pat neapkaltsini. M. Jan-
kus „Apšvieta“ sutiko spausdinti pus-
velčiui — po 35 markes už spaudos lan-
ką⁶. Akivaizdų nesavanaudiškumą pa-
liudija O. Mauderodės (Nr. 3) ir Bitėnų

* Šis straipsnis yra didesnio darbo apie M. Jankaus leidybinę veiklą dalis. Jo pub-
likavimas bus pratęstas kituose „Knygotyros“ tomuose. Pradžią žr. „Knygotyros“ 8
(1980) ir 9(1981) tomuose.

¹ LTSR valstybinės respublikinės bibliotekos rankraščių skyrius (toliau — LRB RS).
F. 1 — 173, lap. 22.

² Ten pat, F. 1 — 174, lap. 3.

³ Ten pat, lap. 6.

⁴ Biržiška V. Lietuvių bibliografija. D. 3. — K., 1929, įrašas 3286.

⁵ LRB RS F. 1 — 174, lap. 18.

⁶ Ten pat, lap. 3.

spaustuvės savininko (Nr. 7—13) leidybinių darbų pakvitavimai:

„Apšvietos“ Nr.:	3	7—8	9	11—12	13
Lankų skaičius	5	5	2,5	4,75	3
Spaudos kaina (markių)	250	175	88	166	105
Viršeliai (markių)	16	15	15	15	15
Irišimas (markių)	26	20	20	20	20
Ekspedicija (markių)	32	26	18	30	25
Iš viso markių:	324	236	141	231	165

M. Jankus „Apšvietos“ spaudą pradėjo 1893 metais nuo jungtinio 7—8 numerių sąsiuvinio. Juos sujungti leido pati draugija, skubėdama likviduoti atsilikimą. Nuoširdžias pastangas rodė spaustuvininkas. Dirbo jis negailėdamas jėgų, beveik vienas sustatydamas rinkinį, pats sukdamas mašiną ir dar tvarkydamas ekspediciją. Per skubotumą buvo atliekamas tik vienas teksto korektūrinis taisymas, todėl atsiradavo daug broko. Už jį teko aiškintis leidinio savininkams — LMD vadovams⁷. „Apšvietos“ reikalai sunormalėjo pavasarėjant. 1893 m. kovo 19 d. į JAV buvo išsiųsta Nr. 7—8⁸, balandžio vidury — Nr. 9⁹, balandžio 29 d. baigta Nr. 10 spauda¹⁰, birželio pradžioj — Nr. 11—12¹¹, rugpjūčio 9 — Nr. 13¹². Tačiau leidybiniam darbui ėmė trukdyti kita, visai nenumatyta aplinkybė. Dėl vidinių prieštaravimų pakriko LMD organizacinė tvarka. „Apšvietos“ rankraščiai atėdavo pavėlavę, nepriemokos spaustuvininkui augo

kas numeris. 1893 m. rugpjūčio mėnesį jos sudarė 606 markes. 15-tas numeris buvo paskutinis. Tačiau nei šio, nei kelių ankstesnių numerių draugija neįstengė atsiimti. Pilni žurnalo komplektai gulėjo Bitėnų spaustuvės sandėlyje, keldami M. Jankaus nusivylimą ir neapykantą užsakovams. Naują įmonę jis steigė daugiausia tikėdamas LMD vadovų pažadais dėl garantuotų užsakymų, draugiška parama bei skatinamas kuo šviesiausių norų pasitarnauti lietuvių nacionalinio judėjimo plėtotei. Spaudos darbai buvo vykdomi labai žema kaina, o apskritai — pusvelčiui. Liko neapmokėta daug numerių. „Skolos laukiu kaip gervė giedros, nes man ne tik biednai vedasi, bet dar ir sergu: apkurtau ant vienos ausies ir su dešine ake menkai galiu matyti. Pas liekorių neinu dėl to, kad jie reikalauja tuojaus užmokesčio. . . Ką darysiu su „Apšvieta“? Ar deginsiu, ar atsiųsiu jums, bet už supakvimą, skrynę ir nuvežimą link geležinkelio reik mokėti. . .“¹³ — tokiu nerimastingu tonu M. Jankus rašė draugijai 1894 m. vasario 3 d. Buvo priėjęs terminas mokėti 372 markių įnašą už įrengimus. Tą kartą pavyko atsipirkti nedidele pinigų suma. Bet liepos 23 d. laišku Ofenbacho šriftų ir spaudos mašinų akcinė bendrovė paskutinį kartą pareikalavo sumokėti 358,7 markes, o to nepildant, pažadėjo imtis radikalių priemonių¹⁴. Bitėnų ūkiui vėl grėsė varžytinės. 1895 m. spalio 13 dieną „Apšvietos“ spaustuvininkas dar kartą kreipėsi į skolininkus, reikalaujamas atsilyginti už darbą bei siūlydamas konkrečius gelbėjimo būdus. Laiškui atsiųsti jis net 5 centų ženklą

⁷ Ten pat, F. 1 — 174, lap. 10.

⁸ Ten pat, lap. 10.

⁹ Ten pat, lap. 13.

¹⁰ Ten pat.

¹¹ Ten pat, lap. 2.

¹² Ten pat, lap. 18.

¹³ Ten pat, F. 1 — 175, lap. 4.

¹⁴ Vilniaus universiteto bibliotekos rankraščių skyrius (toliau — VUB RS). F. 1. F. 235, lap. 86.

pridėjo. Atsako nebuvo. M. Jankų pradžudė lengvabūdiškumas. LMD užsakyms spaustuvininkas vykdė be jokios garantijos, tiesiog suviliotas nieko nepareigojančių pažadų. Nors jis prašė tik 600 markių, tačiau reali draugijos skola buvo ne mažesnė negu 1000. Šitaiptvirtinti galime nesudėtingų paskaičiavimų pagrindu. Už „Apšvietos“ 1 lanko gamybos darbus leidėjai vietoj 50—55 markių tikrosios kainos mokėjo 35, o už 13—15 numerius visai neatsilygino.

Prie antro finansinio kracho prisidėjo ir M. Jankaus neapgalvoti leidybos planai. Jį tiesiog su stebinančiu įkyrumu persekiojo mintis turėti savo laikraštį. Šį kartą jų buvo įsteigti net du. Pirmasis, dvisavaitinis, laikraštis „Lietuviškas darbininkas“ išėjo 1894 m. birželio 1 d. Spaudos, leidimo ir redakcijos vardu pasirašė M. Jankus. Metinė numerata sudarė 1,5 markės arba 75 kapeikas, be to, pavienius egzempliorius po 3 kapeikas arba 6 pfenigius pardavinėjo spaustuvės savininkas Bitėnuose, Misipovičius Smalinukuose, Kraftas Tilžėje, Reicas Kalėnuose ir garlaivio „Curiero“ kasininkas. „Lietuviškas darbininkas“ pagal turinį ir šriftą (lotynišką) buvo skirtas Lietuvos skaitytojams. Svarbiausias skyrius buvo „Darbininkų reikalai“. Tiesa, jame medžiaga išdėstyta be griežtesnės atrankos arba tematinio skirstymo. Žinios apie dirbančiųjų samdos sąlygas, gyvenimo padėčių ir streikus pateikiamos kartu: iš Prūsijos ir Lietuvos, Latvijos. Rubrika „Darbininkų reikalai“ tai išnykdavo, tai vėl atsirasdavo. Po kiek laiko šiame skyriuje imta spausdinti vien informacijos iš Lietuvos. Itin aštrios kritikos susilaukė lietuviškieji klerikalai. Redaktorius juos puolė dėl sulenkėjimo ir savanaudiškumo. Nuo antro numerio (birželio 15) leidinyje pasirodė rubrika „Iš Lietuvos“. Skyrelyje buvo skelbiamos žinios apie

visą lietuvių visuomeninį judėjimą nepriklausomai nuo geografinės vietos. Deja, pateikta medžiaga yra paviršutiniška ir nenuosekli. Laikraštį užtikinama gamtamokslinio, pažintinio pobūdžio straipsnių, spaudos prekybos reklamos. „Lietuviškas darbininkas“ sustojo eiti tais pačiais, 1894 metais. Paskutinis buvo gruodžio 1 dienos jungtinis 11—12 numeris (baigiasi 88 puslapiu), kuriame, beje, yra išspausdintas pranešimas apie artimiausioje ateityje numatomą leidinio patobulinimą bei prenumeratos pakėlimą¹⁵. Kai kurie bibliografi (S. Baltramaitis, A. Bruožis) leidimo laiką nurodė 1894—1896 metus. Laikraščio likimas negali stebinti. Tai buvo vieno žmogaus darbo vaisius. M. Jankus neturėjo nei bendradarbių, nei kokios nors rimtesnės atsparos lietuvių darbo liaudies masėse. Medžiagos jis sėmėsi iš įvairių prieinamų periodinių leidinių, net gandų, o kartais perimdams iš Lietuvos knygnešių laikraščių redakcijoms Tilžėje nešamas korespondencijas. M. Jankus dirbo be pasirengimo. Antra vertus, jis jautriai, nors intuityviai suvokė savo laikotarpio socialines problemas, bandydamas pažvelgti į darbo žmogų iš internacionaliųjų pozicijų.

Antras 1894 m. M. Jankaus laikraštis, „Ūkininkų prietelius“, buvo skirtas valstiečiams. Jo pavyzdinis numeris išėjo rugsėjo 1 d. Apie laikraščio kryptį ir politinę platformą vedamajame rašoma: „Jame talpinsime visokias žinias apie ūkininkystę be jokių politinių siekių arba mierių, vienok, jei vėlesniame laike išsirodytų esant reikalinga rūpintis apie politišką mūsų būvį, tada mes ir tame kiek įgalėdami skaitytojams išguldysime politikos geras ir peiktinas puses...“¹⁶. „Ūkininkų prietelius“, sprendžiant iš gotiško šrifto, buvo skirtas Mažajai Lietuvai. Apimtis — 8 pusla-

¹⁵ Zine nuo išleistuvės. — Lietuviškas darbininkas, 1894, gruod. 1. Nr. 11—12, p. 87.

¹⁶ Būsentiems skaitytojams. — Ūkininkų prietelius, 1894, sept. 1.

pai. Metų ketvirčio prenumeratą sudarė 50 pfenigų, su atnešimu į namus — 65. Laikraščio redagavimui M. Jankus pasikvietė Bitėnų kaimo gyventoją E. Misupovičių (Atsakantis redaktorius: E. Misupowicz Bitėnuose. Druck und Verlag von M. Jankus Bittehen). Pavyzdinio numerio turinys neatitinka leidinio pavadinimo. Ukinio pobūdžio medžiaga užima tik 1/16 teksto dalį. Labai platus lokalinių žinių skyrius. Atskirą leidinio dalį sudarė skyrelyje „Iš maskoliškos Lietuvos“ spausdinama informacija. Mus gali itin sudominti vienas pranešimas. Jame rašoma, kad rugsėjo 1 d. Tilžėje atsitiktinai susirinkęs būrys lietuvių veikėjų. Jie sumanę įkurti knygų ir ypač kalendorių leidimo draugiją. Iš dalyvių tarpo planui nuoširdžiai pritaręs J. Zauerveinas, kiti autoritetingi asmenys, todėl susitarta dėl steigiamojo susirinkimo sušaukimo. Tokia draugija ištis buvo įkurta, bet ji veikė epizodiškai. Nesulaukė savo „priešteliaus“ ir Mažosios Lietuvos valstiečiai. Pavyzdinis numeris kartu buvo ir pasakutinis.

Nesusidorojęs su laikraščių leidyba, M. Jankus bandė atsigrębtis su knygų spausdinimu. 1895 m. Bitėnuose išėjo keturi protestantiški giesmynai. Dvi knygos buvo išleistos bendradarbiaujant su K. Giedraičiu iš Opstainių. Savo, kaip leidėjo, vardą M. Jankus pridengė J. Givolaičio pseudonimu. Ryškiausiomis ateistinėmis pažiūromis pasižymintį veikėją imtis pelningo religinės literatūros leidimo vertė tik sudėtinga materialinė būklė. Įmonės savininko žodžiais, ji ypač pablogėjo 1895 m. rudenį: „aš iki šiol šį ir tą drukavojau kitur už

dykai, kitur už pusę dykai ir dabar vėl esu prisipirtas visą spaustuvę gražiai įtaisytą parduoti, nes neatmoka man procentus ir aš vis gilyn brendu į skolas“¹⁷. Šį kartą varžytinių nebuvo. Spalio 22 d., nuvykęs į Opstainius, M. Jankus knygų spaudos įrengimus išnuomavo savo bendradarbiui K. Giedraičiui¹⁸. 52×78 cm. rėmų ploto mašina buvo įvertinta 1500 markių, iš kurių 300 reikėjo įmokėti kaip užstatą, o nuo likusios sumos — po 5% kasmet. Bitėnuose dar liko rankomis sukama laikraštinė mašina. Savininkas, matyt, ketino verstis vien periodikos, o konkrečiai — „Tėvynės sargo“ spausdinimu. M. Jankaus tvirtinimu, pirmas šio laikraščio numeris išėjo 1896 m. pradžioje¹⁹. Egzemplioriaus nėra išlikusio. Mat gabenant per sieną į Lietuvą visas tiražas (1000 egz.) pakliuvo į muitininkų rankas ir buvo sunaikintas. Įskaitant iš naujo surinktą pirmą numerį, toliau „Tėvynės sargą“ spausdino Julius Senkė Tilžėje. Turbūt tarp laikraščių leidėjų ir M. Jankaus išankstinė sutartis nebuvo pasirašyta. Pasitraukus klientams, Bitėnų spausdininkas nutarė mesti poligrafinį verslą. 1896 m. rudenį laikraštinę mašiną su šrifto atsargomis nupirko J. Bielinis ir išgabeno kontrabandos būdu į Lietuvą²⁰. Kaip žinoma, pagrindyje jis spausdino nelegalų laikraštį „Baltasis erelis“.

K. Giedraičiu knygų spausdinimas sekėsi. Suviliotas protestantinės literatūros leidimo perspektyvomis, 1896 m., maždaug rugsėjo mėnesį, jis atsiskaitė su M. Jankum ir tuoj išsikraustė į Klaipeidą. Pastarasis trečią kartą ėmėsi spausdinto žodžio gamybos. Jis vėl kretinan pirkto naujus įrengimus²¹. Mūsų

¹⁷ LRB RS F. 1—176, lap. 4.

¹⁸ Biržiška V. Medžiaga lietuvių spaudos draudimo istorijai. — Tauta ir žodis, 1928, kn. 5, p. 328.

¹⁹ VUB RS F. 1 D. 727, lap. 1.

²⁰ Biržiška V. Iš lietuviškos laikraštijos praeities. — Bibliografijos žinios, 1932, Nr. 2, p. 57.

²¹ Jankus M. Atsiliepiamas „Okininko“ rėdystei. — Saulėteka, 1900, mej. 1. Nr. 5, p. 142.

turimomis žiniomis 1896 metų likusiais mėnesiais Bitėnuose pasirodė 5 kontrafakinės knygos ir viena su visais leidimo duomenimis — K. H. Sprežino „Rasos perlos“. Kitais metais išėjo 3 Mažajai Lietuvai skirti leidiniai, iš kurių išsiskiria paties Bitėnų spaustuviniųko plunksnos darbas — 108 puslapių apimties populiarī istorijos apybraiža „Lietuvininkų bei Lietuvos nusidavimai“. Kaip rodo archyvuose išlikęs prospektas, tuo laiku M. Jankus planavo steigti naują periodinį leidinį. Jis rašė: „Su nauju metu 1897, pradėsim išleisti „Kroniką lietuviškos giminės“, kurios mieris ir uždėtvė bus, surinkti ir pranešti visus svarbesnius atsitikimus iš mūsų šiandieniškojo pagyvenimo, kaip tai mūsų kalbos nykimo bei naikinimo ir priežastis to viso: dėl ko mūsų gentis ir kaimynai su maro skara mosuoja ir giesta, ir pranašauja mums išnykimą nuo šios pasaulės“²². „Kronika lietuviškos giminės“ turėjo išeiti mėnesio dekadomis, prenumeratą 1,5 markės metams būtų rinkusi tik leidykla Bitėnuose. Laikraštis adresuotas vietos lietuvių skaitytojų auditorijai. Tačiau jis dienos šviesos neišvydo.

Mažosios Lietuvos periodinei spaudai M. Jankus ėmė skirti vis didesnį dėmesį. XX a. pradžioje jis padarė bene stambiausią ir reikšmingiausią viso laikraštinio darbo bandymą — įsteigė „Saulėteką“. Laikraštis išeidavo gotišku šriftu nuo 1900 m. pradžios kiekvieno mėnesio 1 d. iki 32 puslapių apimties, metinę prenumeratą už 3 markes rinko tik redakcija Bitėnuose ir knyginkas V. Kalvaitis Tilžėje. Atskiras numeris kainavo 30 pfenigų. Vėliau skaitytojų pageidavimu buvo manyta „Saulėteką“ spausdinti lotynišku šriftu. 1900 m. paskutiniame numeryje dar rašoma, kad toliau laikraštis išeis mažesnės apimties

ir pigiau kainuos. 1901 m. kovo mėn. buvo nutarta leisti ne periodiškai, o kartkarčiais, turint reikiamos medžiagos. Pakeista ir prenumeravimo tvarka — reikėjo įmokėti už 12 būsimų numerių²³. Čia taip pat pranešama, kad „Saulėtekas“ atliks Mažosios Lietuvos visuomeninio gyvenimo kronikos funkcijas bei daugumos pageidavimu bus ir toliau leidžiama gotišku šriftu²⁴.

„Saulėteka“ yra žurnalinio tipo leidinys. Jau pirmo numerio vedamajame redaktorius pabrėžė ketinimą pranešinėti apie viso pasaulio lietuvių veiklą, literatūros, mokslo, politines naujienas, skelbti senovės tyrinėjimus. Pažadas teikti informaciją pasauliniu mastu, žinoma, liko tuščiais žodžiais. Bet tokios pastangos buvo daromos. Kiekviename numeryje yra skyrius „Iš lietuvininkų krutėjimo“, kuriame žinios grupuojamos dar smulkesniais skyreliais „Prūsų Lietuvoje“, „Maskolių Lietuvoje“, „Amerikoje“, „Anglijoje“, „Sveicarijoje“ ir t. t. Korespondencijos iš pastarųjų trijų šalių pasirodydavo rečiau, paprastai tik tada, kai M. Jankus gaudavo informacijos iš ten gyvenusių pažįstamų. Su dideliu kruopštumu „Saulėtekos“ puslapiuose buvo fiksuojami Mažosios Lietuvos visuomeninio gyvenimo atgarsiai, kurie šiandien tapo labai svarbiu informacijos šaltiniu.

Visuomeninio gyvenimo tema rašyta ne vien skyriuje „Iš lietuvininkų krutėjimo“. Atskirai paskelbta nemaža straipsnių apie lietuvių nacionalinę ir socialinę padėtį, nutautimo priežastis, paminėtos „Birutės“ 15-osios (Nr. 2), „Lietuviškų konzervatyvų skyrimo draugystės“ 10-osios (Nr. 12) įkūrimo metinės. Be to, pasirodė greičiausiai A. Bruožio plunksnai priklausanti Mažosios Lietuvos draugijų istorinė ap-

²² Biržiška V. Medžiaga. ., p. 329.

²³ Į skaitytojus. — Saulėteka, 1901, merc. 1. Nr. 13, p. 281.

²⁴ Gromatnyčia. — Ten pat, p. 296.

žvalga²⁵. Buvo išspausdinti keli grynai pažintinio pobūdžio rašiniai apie girtavimą (Nr. 2), antikatalikiškas straipsnis „Popiežija“ (Nr. 3), „Socializmas ir darbininkas apdirbantis laukus“ (Nr. 5), J. Sliūpo knygos „Nusidavimai iš būry maištų Vokietijoje“ santrumpa (Nr. 6—7), labai įdomi J. Gutenbergo 500-ųjų gimimo metinių proga pasirodžiusi Mažosios Lietuvos poligrافیjos istorijos apžvalga²⁶ ir darbas tikrai intriguojančiu pavadinimu: „Immanuelius-Kantas — lietuvis“ (Nr. 7). Kaip žinoma, šiandieninis mokslas dėl garsiojo filosofo kilmės yra kitos nuomonės. „Saulėtekoje“ nepriėjo pritaikomojo pobūdžio žinių skyrelis „Iš gaspadorystės“. Jis išsilaikė tik pirmuose dviejuose numeriuose. Rašyta apie gyvulininkystę, pasinaudojant visiems žinoma knygele „Karvės ir pienas“ (1892). Negausu grožinės literatūros kūrinių. Tai M. Jankaus, J. Vanagaičio-Auzuolaičio, J. Jurgelaičio eilės, dvi archyvuose surastos J. F. Kelkio poemos. Dėmesį atkreipia literatūros istorijos skyrius „Mūsų raštininkai“. Apskritai tai pirmas toks bandymas lietuvininkų periodinėje spaudoje. Čia pateikta J. Penčiuko²⁷, M. Davainio-Silvestraičio²⁸, E. Vento²⁹, K. Lekšo³⁰, J. Jurgelaičio³¹ gana kvalifikuota biografijų bei kūrybos apžvalga. Reikšmingas J. Sliūpo straipsnis „Zvilgsnis į lietuvišką rašliavą“ (Nr. 4). Beveik kiekvienas numeris turėjo skyrių „Mūsų knygos“, kuriame išspausdintos anotacijos apie 25 naujus lietuviškus leidinius: „Istorija Cikagos lietuvių“, E. Ožeškienės „Sunadvokatis“, J. Jab-

lonskio „Lietuviškos kalbos gramatika“ ir kt. Iš jų trečiąją dalį sudarė M. Jankaus išleistas knygos, pavyzdžiui, „Lietuvininkų bei Lietuvos nusidavimai“, „Naujas lietuviškas fybelis“, „Gražių dainų knygelė“.

Pirmaisiais gyvavimo metais „Saulėtekos“ užmojai stebino skaitytojus. Sumanios M. Jankaus reklamos dėka leidinys labai sparčiai paplito toli už Mažosios Lietuvos ribų. Veltui buvo platinami net ištisi tiražai. Tai pastebėjo priešininkai. „Konzervatyvų draugystės laiško“ bendradarbis H. Toleikis emė prikaišioti, kad „Saulėteka“ finansuojama „žemaičių“ pinigais. Šį tvirtinimą jos leidėjas nedelsdamas paneigė, pavaidindamas tai paprastu šmeižtu³². Laikraštis turėjo skaitytojų Vokietijoje, Šveicarijoje, Lietuvoje, JAV, kituose kraštuose. Žymesnių prenumeratorių sąrašas yra J. Adomaitis-Sernas, A. Baltrušaitis, Friburgo universiteto studentų draugija „Rūta“, A. Kaupas, J. Basanavičius, J. Naujokas. Mainai vyko su „Tėvynės“, „Varpo“, „Ukininko“, „Tėvynės sargo“, „Vienybės lietuvininkų“, „Lietuvos“, „Naujos lietuviškos ceitungos“, „Tilžės keleivio“ redakcijomis³³.

Laikraščio aukštą literatūrinį ir informacinį lygį sąlygojo konkrečios aplinkybės. Nuo 1900 m. pradžios M. Jankaus įmonės mokiniu buvo priimtas A. Bruožis, tuo laiku jau subrendusio amžiaus, gerai išsilavinęs savamokslis bei gabios plunksnos žurnalistas. Būtent jis pakišo „Saulėtekos“ steigimo mintį ir tapo pirmuoju leidinio redaktoriumi. Tų pačių metų vasario mėnesį į spaus-

²⁵ Lietuviškosios draugystės prūsų Lietuvoje. — Ten pat, 1900, jul. 1. Nr. 7, p. 177—180.

²⁶ Knygų spauda. — Ten pat, 1900, jun. 1. Nr. 6, p. 154—156.

²⁷ Mokytojis Jerkmoms Penčiukas. — Ten pat, 1900, jan. 1, p. 28—29.

²⁸ M. Davainis-Silvestraitis. — Ten pat, 1900, febr. 1. Nr. 2, p. 62—63; — merc. 1. Nr. 3, p. 95. Parašas: Galeitis.

²⁹ Mokytojis E. Vendts. — Ten pat, 1900, apr. 1. Nr. 4, p. 126—127.

³⁰ Kristups Lekšas. — Ten pat, 1900, mej. 1. Nr. 5, p. 152.

³¹ Jonas Jurgelaitis. — Ten pat, 1900, dec. 1. Nr. 12, p. 279.

³² Prieš apskelbimą ir prarakystę. — Ten pat, 1900, febr. 1. Nr. 2, p. 59.

³³ Gromatnyčia. — Ten pat, 1900, jul. 1 Nr. 7, p. 200.

tuvę raidžių rinkėjo mokiniu įstojo dar vienas žinomas Mažosios Lietuvos visuomenės darbuotojas — J. Vanagaitis³⁴. Sis žmogus „Saulėtekos“ puslapiuose paliko ryškius publicistinės veiklos pėdsakus. 1900 m. birželio mėnesį Bitėnuose pasirodė J. Mačys-Kėkštas. Jis buvo pabėgęs iš Lietuvos dėl konflikto tarnyboje bei slėpdamasis nuo baudmės už lietuviškos nelegalios spaudos platinimą. Poetas M. Jankų pažinojo iš senesniųjų laikų, be to, įiedu susirašinėjo³⁵. Dabar mums tampa aiškios „Saulėtekos“ pasisiekimo priežastys. Jas užtikrino prityrusių literatūrinio-publicistinio darbo specialistų darni veikla: M. Jankaus, A. Bruožio, J. Vanagaičio ir J. Mačio-Kėkšto.

Kuo labiau kilo laikraštis, tuo labiau jo bendradarbiais domėjosi Prūsijos politinės policijos sekliai. 1900 m. pirmuosius keturis numerius redagavo A. Bruožis, nuo penkto jau pasirašė M. Jankus. Tos permainos priežastys lieka neišaiškintos. Jos galėjo būti grynai asmeninės, bet galėjo priklausyti ir nuo išorinio poveikio. Bitėnuose vis dažniau ėmė rodytis žandarai, šniukštinedami svetimos valstybės piliečio J. Mačio-Kėkšto gyvenimo aplinkybes. Už mėnesio ar poros jis buvo priverstas slapta persikelti į Pabudupius pas J. Vanagaičio tėvus, o iš ten emigruoti į JAV. Rugsėjo viduryje spaustuve paliko J. Vanagaitis. M. Jankus nepajėgė susitvarkyti redak-

cijos reikaluose. Nuo 1900 m. rudens sutriko „Saulėtekos“ mėnesinis periodiškas. 8—10 ir 10—11 numeriai išėjo jungtiniais sąsiuviniais, o 1901 m., kaip minėta anksčiau, pasirodydavo tik retkarčiais, kai redaktorius sukauptavo medžiagą. Tais metais kovo 1, gegužės 15, birželio 15, lapkričio 1 d. datomis buvo išleisti 13—17 (kai kurie — jungtiniai) numeriai. 1902 m. sausyje išėjo paskutinis, 18, numeris.

Po „Saulėtekos“ žlugimo M. Jankus ilgokam laikui atsisakė Mažajai Lietuvai skirto laikraščio leidimo ir redagavimo. Suprantama, užsakymų laikraščių spausdinimui jis nevengė. Vienas tokių buvo evangelikų draugijos organas „Pasiuntinystės laiškas“ Šio laikraščelio pavyzdinis numeris pasirodė 1903 m. spalio 1 d. Jis ėjo kas mėnesį, redagavo ir ekspediciją tvarkė D. Kalvaitis iš Dvišakių. M. Jankus buvo vien apmokamas darbų vykdytojas, ir jo įtaka leidiniui apsiribojo tik nuosavo knygynėlio reklama laikraščio paskutinio puslapio skelbimų skiltyse. „Pasiuntinystės laiškas“ sustojo eiti 1910 m. kovo mėn. 1909 m. Bitėnuose pasirodė panašaus tikybinio turinio laikraštis „Tavo prietelis“. Jį redagavo D. Skėrys, leido Zemaitikiemių ūkybinių raštų platinimo draugija. „Tavo prietelis“ ėjo iki I pasaulinio karo, iš pradžių kas trys mėnesiai, vėliau be pastovaus periodiškumo.

SOCIALDEMOKRATINĖS IR REVOLIUCINĖS SPAUDOS LEIDIMAS

Nuo XX a. pradžios M. Jankus vis daugiau spausdino Lietuvai skirtų socialdemokratinės ir revoliucinės literatūros leidinių bei periodikos. Jis šia linkme pasuko neatsitiktinai. Persiorientavimo priežasčių reikia ieškoti 1897—

1898 metų laikotarpiu, kai spaustuvininkas bandė surasti leidybiniam darbui tai vienos, tai kitos politinės krypties visuomeninio judėjimo srovės atsparą. Dėl asmeninių pažiūrų M. Jankus vis labiau tolo nuo ribotų siekių „Lietuviš-

³⁴ Vanagaitis J. Iš mano atsiminimų. — Kaimynas, 1931, Nr. 17, p. 66.

³⁵ Vengris A. Jonas Mačys-Kėkštas. — Kn.: Mačys-Kėkštas J. Poezija. K., 1948, p. 14.

kos skyrimo draugystės“ ir artėjo prie vokiečių socialdemokratų. 1898 m. rinkimų į Vokietijos seimą metu M. Jankus suėjo į tiesioginį kontaktą su Rytų Prūsijos vokiečių socialdemokratų partija. Jos vadovo Hoferio kvietimu spaustuvininkas dalyvavo partijos suvažiavime Skaisgiriuose, pasakė kalbą ir čia priėmė pasiūlymą paskirti savo įmonės darbą Rytų Prūsijos socialdemokratizacijai. Tais metais Bitėnuose dukart savaitėje pradėdamos spausdinti šios partijos organas „Tilsiter Echo“³⁶. Bet neilgam. Tarp vokiečių socialdemokratų vyravo ryškios nacionalistinės tendencijos tautinių mažumų atžvilgiu. „Vienas iš vokiškojo šovinizmo požymių yra tas, — taikliai pastebėjo V. Leninas, — kad „socialistai“ — socialistai kabutėse, — kalba apie kitų nepriklausomybę, išskiriant tas tautas, kurias engia jų pačių nacija“³⁷. M. Jankus, partijos nariai lietuviai A. Vosylius, Mikolaitis, Renkis bei kiti pamatė, kad Mažosios Lietuvos autochtonų interesai ignoruojami. Spaustuvininkas atsisakė „Tilsiter Echo“ ir vėl buvo priverstas ieškoti savo įmonei darbo. Spiriamas kredito mokesčio mokėjimo terminų, jis ryžosi pačiam paskutiniam žingsniui. 1898 m. spalio 11 d. M. Jankus parašė prašymą Peterburgo Vyriausiam cenzūros komitetui dėl leidimo perkelti spaustuvę į „buvusios Lietuvos valstybės kurį nors miestą ir užsiimti spauda knygų lietuvių-lotynų šriftu“³⁸. Autorius su pasididžiavimu aprašė lietuvių kovą prieš beprasmišką lotyniško raidyno uždraudimą, gyrė liaudies kūrybingumą, kultūrą. Gale, pareiškęs įsitikinimą, kad laisvę atneš neišvengiamas politinis perversmas Rusijoje, M. Jankus pateikė tiesiog absurdišką pasiūlymą — blogiausiu atveju leisti jam spausdinti kny-

gas bent graždanka. Raštą autorius užbaigė įprastiniu valdžios bauginimu dėl spaudos draudimo pasekmių. Esą, nedarant nuolaidos, lietuviai tikrai susidėsia su sosto priešais lenkais. Cenzūros komitetas į M. Jankaus prašymą, aiškų, žiūrėjo neigiamai. Si pavardė ne kartą buvo minima Rusijos socialdemokratinės literatūros platintojų bylose ir Rusijos-Vokietijos policijos tarnybų pranešimuose. M. Jankus buvo tardomas iskrininkų proceso Kažalaučiuje metu (1904 m. liepos 12—25 d.d.). Teisiamuosis kaip advokatas gynė įžymus Vokietijos revoliucinio judėjimo vadovas K. Libknechtas.³⁹

Bitėnų spaustuvininko gana kairios pažiūros atkreipė Lietuvos socialdemokratų partijos dėmesį. Greičiausiai per buvusius „Varpo“ bendradarbius. Kiek žinoma, LSDP iš pradžių bandė organizuoti savarankišką leidybos bazę, nes jos organo „Robotnik litewski“ spausdinimas Paryžiuje bei Ciuriche dėl nuotolio ir keletu kitų priežasčių sudarė sunkiai įveikiamas kliūtis. Nuvykęs į Londoną, A. Domaševičius nupirko reikiamus įrengimus, o jų persiuntimą į Prūsijos pasienį patikėjo čia gyvenusiam lietuviui K. Pilėnui. Tas, kaip vėliau paaiškėjo, buvo caro valdžios agentas ir spaustuvės techniką pardavė. Liko tik kitoj vietoje pirktas lenkiškas šriftas. K. Griniaus į lietuvių kalbą išverstas „Robotnik litewski“ Nr. 1 buvo išspausdintas „Lietuvos darbininko“ pavadinimu Ciuriche. S. Matulaičio, K. Griniaus ir J. Bagdono verstas Nr. 2 išėjo 1898 m. gegužės 1 d. Tilžėje ir greičiausiai tų pačių asmenų buvo parengtas Nr. 3, išspausdintas Bitėnuose⁴⁰. Konspiracijos sumetimais leidimo vieta šiuose numeruose nurodomas irgi Ciurichas. 1898 m. pasirodė kitas LSDP laikraštis — „Echo

³⁶ VUB RS F. 1 D. 580, lap. 257.

³⁷ Leninas V. Raštai. T. 22, p. 170.

³⁸ TSRS MA archyvo Leningrado skyrius. Fondas 178, ap. 1. Nr. 249, lap. 2.

³⁹ Eisner K. Der Geheimbund des Zaren. — Berlin, 1904, p. 267, 272.

⁴⁰ Biržiška V. Medžiaga ..., 1930, kn. 6, p. 419.

žyčia robotniczego“. Vadovybės nutarimu Nr. 1 buvo išverstas į lietuvių kalbą ir 1899 m. sausio 1 d. data išėjo M. Jankaus spaustuvėje pavadinimu „Aidas Lietuvos darbininkų gyvenimo“⁴¹. Ten pat, smarkiai pavėlavęs dėl atsakingų asmenų arešto, jungtiniu sąsiuviniu birželio 1 d. pasirodė Nr. 2—3. Patogumo dėlei LSDP vadovai lietuvišką ir lenkišką literatūrą norėjo spausdinti vienoje vietoje. 1899 m. kovo mėn. A. Moravskis-Lietuvis laišku iš Ciuricho ėmė įkalbinėti M. Jankų imtis šio darbo. Jis rašė: „spausdinti lenkiškai Tamstai nebūtų sunku, nes reiktų tik dapirkti grynai lenkiškas literas (t. y., a, e, w, z, ir t. t.) kurių trūksta prie grynai lietuviško šrifto“⁴². Korektūras taisyti žadėjo patys leidejai. Be to, laiško autorius M. Jankui pasiūlė perimti po spaustuvės įrengimų Londone netekimo pasilikusius 100 rub. vertės šriftų kompleksus. Sis sutiko su abiem pasiūlymais. Balandžio 4 d. A. Moravskis (dėl konspiracijos — iš Zenevos) vėl parašė laišką, skubindamas pirkti lenkiškas literas, „nes už mėnesio laiko reiks mums spausdinti nedidelę knygele, o už poros mėnesių didelę“⁴³. Laiško autorius pažadėjo išsiųsti išbandymui nedidelį kiekį anksčiau siūlytų spaudmenų. Taigi matyti, kad Bitėnuose buvo leidžiama ir lenkiška socialdemokratinė literatūra. Deja, apie šią nelegalią spaudą tikslių duomenų nėra.

Augančiai proletariato kovai paremti LSDP nuo 1901 m. pradėjo leisti pradžioje dvimėnesinį, nuo 1905 m. mėnesinį laikraštį „Darbininkų balsas“. Socialde-

mokratinės spaudos tyrinėtojas E. Vidmantas, pasirėmęs V. Biržiškos⁴⁴ ir V. Stonienės⁴⁵ straipsniais, nurodo, kad pradžioje leidinys spausdintas pas J. Senkę ir O. Mauderodę, o nuo 1904 m. — pas M. Jankų⁴⁶. Šį tvirtinimą kiek pakoreguoja Bitėnų spaustuvės archyvas. Jame randame „Darbininkų balsas“ 3 numerio gamybos išlaidų pakvitavimą⁴⁷. 1902 m. balandžio 24 d. surašytame lapelyje nurodoma, kad spausdinimas kainavo 68, rišimas — 6, viršeliai — 4, paštas — 2, iš viso — 80 markių. Pabaigoje yra pastaba: „Siunčiu per garlaivį „Vischwill“ važiuojantį petnyčioj po pietų ant 4 žėgoriaus Tilžen, su greitu pridavimu iki į vietą 600 eks. „D. B.“ Matyt, M. Jankus „Darbininkų balsą“ spausdino nuo pat pradžios iki pabaigos, tik su nedidele pertrauka 1904 m. pavasarį. Tuo laiku kilo nesutarimas dėl spaudos darbų kainos. Įmonės savininkui nusileidus, gegužės 2 d. laišku A. Janulaitis, vienas iš LSDP vadovų, pranešė, kad laikraštis vėl atiduodamas gamybai senąja kaina — 34 mk. už 1 lanką 1300 egzempliorių tiražu“⁴⁸.

Dar labiau M. Jankų su LSDP leidybine veikla susiejo spaudos lotynišku šriftu draudimo panaikinimas. V. Kapusko žodžiais, po šio akto paskelbimo jis net ketinęs keltis į Lietuvą⁴⁹. Lietuvių literatūros leidimo srityje ėmė darbuotis ekonomiškai pajėgios Vilniaus, Kauno, Siaulių, Seinų ir kitų miestų poligrafijos įmonės, šalia jų kūrėsi ir naujos, todėl atkrito reikalas naudotis užsienio paslaugomis. Būtent tai turėdamas galvoje, A. Janulaitis, vienas LSDP

⁴¹ Vidmantas E. „Aidas Lietuvos darbininkų gyvenimo“. — Bibliotekų darbas, 1973, Nr. 12, p. 28.

⁴² Biržiška V. Medžiaga. . ., 1930, kn. 6, p. 419.

⁴³ Ten pat.

⁴⁴ Lietuviškoji enciklopedija. T. 5. — K., 1937, sk. 1521.

⁴⁵ Stonienė V. Lietuvių spaudos veikėjas Martynas Jankus. — Knygotyra, 1973, t. 3, p. 151.

⁴⁶ Vidmantas E. Lietuvos darbininkų periodinė spauda. 1895—1917. — V., 1979, p. 26.

⁴⁷ VUB RS F. I. D. 727, lap. 9a.

⁴⁸ Biržiška V. Medžiaga. . ., 1928, kn. 5, p. 330.

⁴⁹ Kapsukas V. Raštai. T. 1. — V., 1960, p. 303.

veikėjų, su paslėpta ironija, bet visai teisingai rašė M. Jankui: „Misliju, kad dabar su maldaknygėmis eis blogiausias, kaip duota spauda, tas pats su sapninkais. Dabar patys numanysite, ant kiek vienas kitam mudvieji reikalingi“⁵⁰. Pažymėdami materialinį suinteresuotumą, turbūt per daug nesumenkinsime M. Jankaus nuopelnų. Juk spauštuvė, kaip bet kokia kita privatinės nuosavybės epochos įmonė, galėjo egzistuoti tik verslo pagrindu.

Bitėnai tapo svarbiu lietuvių socialdemokratinės literatūros leidimo centru. 1903 metais čia išėjo 33 knygos ir 3 atsišaukimai, 1904 — atitinkamai 35 ir 5, 1905 m. pasiekė viršūnę — 27 ir 19. 1904 m. Bitėnuose M. Jankus išspausdino pirmąjį marksizmo veikalą lietuvių kalba — K. Markso ir F. Engelso „Komunistų partijos manifestą“ (pavadinimu „Komunistų manifestas“). Viršelyje leidimo vieta nurodytas Londonas, o teksto gale yra pažymėta: „Published by J. Lizdeika, 28 Gray str., Silvertown, London E“. J. Lizdeika — A. Janulaičio slapyvardė, o minėtas miestas policijos suklaidinimui buvo nurodomas beveik visuose M. Jankaus spausdintuose LSDP leidiniuose. „Komunistų partijos manifestas“ išėjo 2880 egzempliorių tiražu. Šį veikalą gerai žinojo ir Mažoji Lietuva. Jį į savo žurnalo skelbiamą 1903—1906 metų literatūros apžvalgą įtraukė Lietuvių literatūros draugija Tilžėje⁵¹, leidinį turėjo poeto F. Bajoraičio-Paukštelio vadovaujamas „Lietuvių keliaujantis knygynas“⁵². Šiai jaunimo tarpe populiariai kilnojamai bibliotekai egzempliorius padovanojo Berno universiteto studentas J. Saulys.

Vilniaus universiteto Mokslinėje bibliotekoje yra „Komunistų partijos manifestas“ su kitokiu viršeliu. Jame nenurodytas leidėjas — „Lietuvių socialdemokratų partija“, o leidimo duomenyse „Londonas“ pakeistas „Plymouth“, 1904 metais — 1905. Antraštinis lapas paliktas senasis, tik ant pasikartojančios leidėjo nuorodos ir lozungo „Visos pasaulės proletarai, vienykitės!“ užspausdinta riebi vinjetė. Marksizmo-leninizmo pradininkų veikalų leidimo Lietuvoje tyrinėtojas P. Freidheimas mano, kad taip pasielgta dėl LSDP vidinės polemikos, iškilusios dėl partijos pavadinimo⁵³. Tačiau pažintis su M. Jankaus darbo metodais leidžia daryti ir kitokį spėjimą. LSDP pasiėmė ne visą tiražą. Su likusiais egzemplioriais spauštuvininkas pasiėgė dažnai praktikuojamu būdu — senąjį viršelį pakeitė nauju (socialdemokratų partijos vardu pažymėtas leidinys privačioje prekyboje būtų neturėjęs paklausos) ir realizavo savo nuožiu. Sitoks „Komunistų partijos manifestas“ paplito ir Lietuvoje, ir Mažojoje Lietuvoje, o kita dalis atsidūrė ir už vandenyno.

1904 m. gegužės mėnesį Bitėnuose pasirodė vienas iš reikšmingesnių socialdemokratų leidinių — žurnalo „Draugas“ pirmas numeris. Atsakinguoju redaktorium pasirašė J. Vanagaitis, nors faktiškai buvo V. Kapsukas. Pastarasis net kelis mėnesius gyveno M. Jankaus namuose, domėjosi laikraščių „Aušra“ ir „Varpas“ archyvine medžiaga⁵⁴, parengė bei talkininkavo leidžiant žurnalo 2 numerį. Po to „Draugo“ spausdinimas buvo perkeltas pas J. Senkų į Tilžę⁵⁵. Įdomus dar vienas Bitėnuo-

⁵⁰ Biržiška V. Medžiaga... 1928, kn. 5, p. 330.

⁵¹ Reinhold H. Literaturbericht für 1903—1906. — Mitteilungen der litauischen literarischen Gesellschaft, 1907, B. 5, H. 29, p. 511.

⁵² Bajoraitis F. Lietuvos darželyje. — Nauja lietuviška ceitunga, 1908, dec. 1.

⁵³ Freidheimas P. Marksizmo-leninizmo pradininkų veikalai Lietuvoje. — V., 1964, p. 52.

⁵⁴ Kapsukas V. Raštai. T. 10. — V., 1971, p. 435—436.

⁵⁵ Vidmantas E. Lietuvos darbininkų periodinė spauda... p. 104.

se išėjęs socialdemokratų leidinys — politinės satyros laikraštis „Sparva“. Jį vokiškų žurnalų medžiagos pagrindu parengė A. Janulaitis. Vienintelį, 1905 m. gruodžio 15 d. 6000 egzempliorių tiražą pasirodžiusį numerį sudaro tik iliustracijos su lietuviškais ir lenkiškais parašais.

Nuo užsakymų kiekio priklausė įmonės techninės bazės tobulinimas ir gamybinio pajėgumo kėlimas. Klientų Bitėnų spaustuvėje ėmė gausėti pačioje XIX a. pabaigoje. 1899 m., gavęs 8 metų kreditą, M. Jankus pirko naujus įrengimus iš greitosios spaudos mašinų fabriko „Bohn und Herber“ Viurcburge. Šriftų įsigijo iš „Scheter und Gieseke“ firmos Leipcige. Kainos čia buvo prieinamos. Perkant spaudmenų kiekį iki 13 kg svorio, reikėjo mokėti po 6,3 markių (2,95 rub.) už 1 kg, perkant daugiau — 4,2 markių (2 rub.)⁵⁶. M. Jankus turėjo daug ir firmos „Actiengesellschaft für Schriftengiesserei“ Ofenbache prie Maino labai pigių, bet blogos kokybės šriftų. Spaustuvininkas juos peikė⁵⁷. V. Užtupas nurodo kitus technikos įsigijimo kelius: iš Tilžės ir Karaliaučiaus⁵⁸. Autoriaus tvirtinimas kelia abejonių, nes šiuose miestuose, atrodo, nebuvo poligrafijos pramonės įmonių. XIX amžiaus pabaigoje Bitėnuose greta spaustuvės namo buvo įrengtas arklių maniežas, kuris per sienoje įmontuotą ašį varė stakles. Arklių ragindavo vienas iš mažesnių M. Jankaus vaikų. 1902 m. įmonė staigiai išsiplėtė. Jai savininkas nupirko net dvi knygų spaudos mašinas

ir trijų arklio jėgų dizelinį motorą⁵⁹. Laikraštinių presų ir toliau suko rankomis, nes nereguliarūs periodinių leidinių gamybos užsakymai nereikalavo visiško mechanizavimo. Pavyzdžiui, 1904 m. „Darbininkų balso“ 1300 egzempliorių tiražą atspausdavo per 1 dieną, žinoma, jei netrukdė korektūros siuntinėjimas⁶⁰. Bitėnuose visada veikė maža knygrišykla. Ji turėjo brošiūravimo mašiną. 1905 m. įmonei pasiekus didžiausią darbų užmojų, M. Jankus planavo įrengti net garo variklį⁶¹. Tačiau tokio įtaiso Bitėnais nesulaukė. Dėl 1905 metų revoliucijos atoslūgio ėmė mažėti užsakymų srautas. 1906 m. M. Jankus išspausdino 33, 1907 — 22, 1908 — 9, 1909 — 2 knygas. Tolesnis įmonės modernizavimas neturėjo nei prasmės, nei pagrindo.

Leidybos darbas Bitėnuose kas metai darėsi vis nuostolingesnis, spaustuvės savininkas brido į skolas. 1908 m. ūkis atsidūrė varžytinėse. Jį išpirko tėvai, tačiau sūnui nebeužrašė. Kiek vėliau paveldėtojas buvo įforminti senųjų Jankų anūkai. Po varžytinių spaustuvės savininkas rengėsi keltis į Klaipėdą. Apie rugsėjį-spalį jis jau turėjo nusisamdęs patalpas⁶², persikraustymas įvyko 1909 m., turbūt pavasarį. Paskutiniai Bitėnų leidiniai su šia data yra dvi knygutės: J. Cirpino „Naujos padidintos punktų knygos“ ir A. Jurgelionio „Maldos eilėmis dėl visų luomų“. V. Užtupas teigia, kad išsikeliant pagrindiniai įrengimai buvo išpardavinėti. Autorius paminėti ir pirklėją — šveicarą Rufą⁶³. Su

⁵⁶ VUB RS F. I. F. 146, lap. 10.

⁵⁷ Ten pat.

⁵⁸ Užtupas V. Martynas Jankus — knygų leidėjas ir spaustuvininkas. — Kraštotyra, 1975, p. 133.

⁵⁹ Jankus M. Apie lietuviškosios spaudos praeitį. — Spaudos menas, 1934, Nr. 1, p. 6.

⁶⁰ VUB RS F. I D. 727, lap. 15.

⁶¹ Biržiška V. Medžiaga... 1926, kn. 4, p. 378.

⁶² M. Jankaus drukorije Klaipėdoje... — Kn.: Prūsų lietuvis. Kalendros 1909 metų. „Birutės“ leid. — Bitėnai: M. Jankaus sp., 1908/9, p. /57/, /60/.

⁶³ Užtupas V. Martynas Jankus... p. 136.

tokiui tvirtinimu nesinori sutikti. M. Jankus galėjo parduoti tik dizelinį motorą, bet ne spaustuvės mašiną. Poligrafinio verslo jis nemanė mesti ir nemetė.

M. Jankaus spaustuvės darbas Bitėnuose buvo pats vaisingiausias visu jo leidybinės veiklos laikotarpiu. Čia dienos šviesą išvydo 309 lietuviškos knygos, brošiūros ir lapeliai (86,5% visos šios rūšies M. Jankaus išleistos produk-

cijos) ir 13 periodinių leidinių (iš jų 1 vokiečių kalba). Bitėnų poligrafinė įmonė buvo viena svarbiausių LSDP ir revoliucinės literatūros leidybinių bazių XX a. pradžioje.

Vilniaus V. Kapsuko universitetas
Mokslinės informacijos katedra

Įteikta 1981 m. sausio mėn.

ИЗДАТЕЛЬСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ М. ЯНКУСА В БИТЕНАЙ В 1892—1909 ГГ.

DOMAS KAUNAS

Резюме

Типографская работа М. Янкуса в Битенай в 1892—1909 гг. составляет самый продолжительный и значительный этап в его издательской деятельности. Здесь М. Янкус напечатал около 310 книг и 13 периодических изданий. Во время революции 1905—1907 гг. его предприятие стало важной издательской базой социал-демократической партии Литвы. Кроме того, клиентами типографа являлись партия немецких социал-демократов, Литовское научное общество (США), частные лица. М. Янкус издал труды известного деятеля революционного движения В. Каспукаса, «Манифест Коммунистической партии» К. Маркса и Ф. Энгельса, художест-

венные произведения известных литовских писателей С. Даукантаса, Г. Пятквичайте, Й. Билюнаса, Лаздину Пяледа, Видунаса, М. Валанчюса. Типограф редактировал и издавал газеты „Tetutė“ («Тетушка», 1891—1893), „Lietuviškas darbininkas“ («Литовский рабочий», 1894), „Saulėteka“ («Восход», 1900—1902). По делам организации издания печати М. Янкусу в Битенай приезжали и жили у него видные общественные деятели В. Каспукас, Й. Мачис-Кякштас, Й. Шлюпас, Й. Микшас, Й. Вангайтис, А. Бруожис. Сам типограф принимал активное участие в национальном движении Малой Литвы.

DAS VERLEGERISCHE WIRKEN VON M. JANKUS IN BITENAI 1892—1909

DOMAS KAUNAS

Resümee

Die Arbeit der Druckerei von M. Jankus in Bitenai 1892—1909 ist die längste und die wichtigste Etappe in dem verlegerischen Wirken ihres Besitzers. Hier hat M. Jankus etwa 310 Bücher und 13 Zeitschriften gedruckt. Während der Revolution 1905—1907 wurde sein Betrieb die wichtige verlegerische Basis der Sozialdemokratischen Partei Litauens. Die Kunden des Druckers waren auch die Sozialdemokratische Partei Deutschlands, die litauische wissenschaftliche Gesellschaft (USA) sowie Privatpersonen. M. Jankus veröffentlichte litauisch das erste Werk der Begründer des Marxismus „Das Manifest der Kommunistischen Partei“ (1904), die Werke des Revolutionärs V. Kapsukas, die

Bücher hervorragender litauischer Schriftsteller S. Daukantas, V. Kalvaitis, G. Petkevičaitė, J. Biļūnas, Lazdynų Pelėda, Vydūnas, M. Valančius, K. Stiklius. Der Drucker gab die Periodika heraus, die er selbst redigiert hatte: „Tetutė“ (Die Tante, 1891—1893), „Lietuviškas darbininkas“ (Den litauischen Arbeiter, 1894), „Saulėteka“ (Den Sonnenaufgang, 1900—1902). Bei M. Jankus in Bitenai hielten sich in Angelegenheiten der Organisierung der Drucklegung berühmte Persönlichkeiten des öffentlichen Lebens Litauens V. Kapsukas, J. Mačys-Kėkštās, J. Šliupas, J. Mikšās, A. Bruožis auf. Der Drucker selbst nahm aktiv an der nationalen Befreiungsbewegung Kleinlitauens teil.